

Дмитро Кондратенко

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЛАДИ
ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ КРАЇНИ:
(ПРИКЛАД ЯПОНІЇ)

*У статті викладено специфіку організації влади доби Мейдзі в Японії як чинника модернізації країни. Розглядаються фактори співвідношення владних функцій імператора та народу, специфіка функціонування вищого представницького органу влади та основні чинники національної мобілізації. **Ключові слова:** Японія, організація влади, Революція Мейдзі, кокутай, Кідо Коїна, Саїго Такморі, Окубо Тошімічі, хонбун, кодекс бушідо.*

***Dmytro Kondratenko. The organization of the political authority as the country modernization factor: (Japanese example).** The article describes the specificity of organization of the political authority during the Meiji period as the main cause of the country modernization. The considered factors are the correlation of the authority of the emperor and the people, the peculiarities of parliamentarism and the main factors of national mobilization. **Keywords:** Japan, organization of political authority, Meiji Revolution, kokutay, Kido Koin, Saigo Takmori, Okubo Toshimichi, honbun, the Bushido Code.*

Модернізація держави передбачає перерозподіл владних стосунків та переосмислення культурних домінант суспільства. Організація влади та адміністративної діяльності з метою досягнення більшої ефективності потребує опертя на традиційні цінності, що превалюють в країні. Як писав С.Гантігтон, політична модернізація являє собою «багатогранний процес, що включає зміни у всій царині людської думки та діяльності» [1, с. 214]. С. Ейзенштадт характеризує політичну модернізацію як «процес, заснований на раціональному використанні ресурсів і спрямований на створення сучасного суспільства» [2, с. 24–26]. І.Валлерстайн

розглядає політичну модернізацію як «системну, стійку і потужну програму людської енергії для контролю людиною свого соціального та фізичного середовища» [3, с. 174].

Ця стаття має на меті окреслити культурні чинники, що впливали на організацію влади в Японії доби Мейдзі, та показати використання цих чинників в модернізаційному процесі. Модернізація була загальносвітовим процесом, проте відбувалася вона в різних регіонах у різний час. Втягнення далекосхідних держав у систему світового розподілу праці та спроби перетворити їх на напівколонії розвинених держав спонукали суспільства цих країн до політичної модернізації та нарощування економічної і військової потуги. Модернізація включала в себе політику підвищення конкурентоспроможності. Зусилля, необхідні для цього, обґрунтовувалися за допомогою традиційних культурних максим, що панували серед населення. Першим вдалим прикладом модернізації азійських суспільств до рівня розвинених західних держав є розвиток Японії з часів реставрації Мейдзі. Японії першій серед країн-сусідів вдалося не тільки досягти військових та політичних успіхів, але і модернізувати свою економіку, зробивши її конкурентоспроможною. Згодом приклад успішних реформ Японії надихав політичні еліти інших азійських держав, як, наприклад, Гоміньдан у Китаї [4, с. 132–134].

Для початку модернізаційних реформ зазвичай необхідним є зовнішній поштовх. Модернізація Японії почалася після досягнення факту технологічної та економічної переваги західних держав, що почало прозоро загрожувати її безпеці. Багато представників військового стану — самураїв почали звинувачувати у відставанні сегунів Токугава, які не допускали до влади нікого, окрім представників свого та споріднених кланів. Ідея створення представницького уряду, що розвивалася націоналістичними лідерами реставрації Мейдзі — самураїв низького рангу з провінцій Сатсума та Чосу, зокрема Кідо Коїна, Саїго Такморі та Окубо Тошімічі, не допускала непримиримої фракційної боротьби, яка мала місце в США та Англії [5, с. 280–281]. Японська нація, на їх думку, була, на відміну від Англії, єдиною в своїх почуттях та цінностях і її суверенітет був неподільним. Зокрема, Кідо Коїн, що в уряді займався питанням ліквідації привілеїв самураїв та мав через це піти у відставку, вимагав, щоб більші феодалі (даймію) передали свої землі, отримані за часів сегунату, імператору добровільно, як підтвердження їхнього патріотизму. У зверненні уряду

до імператора він наголошував на святості влади імператора та системі примату суспільних цінностей, що з прадавніх часів склалася в Японії: «Ми вважаємо, що дві речі є важливими для урядування Вашої Величності. Повинна існувати одна національна політика [кокутай, дослівно тіло країни] та одна суверенна влада. Оскільки засновник Імперії заснував країну та облаштував фундамент урядування, незмінно існувала одна імператорська династія протягом незлічимої кількості поколінь, роблячи найдальші закутки землі і неба частиною імперії та все людство своїми підданими. В цьому полягала національна (імперська) політика. Та влада надавати та забирати ранги та помістя унеможливує існування хоча б клаптика землі в приватній власності чи заволодіння чимось без санкції. Це і є абсолютною владою. Зараз ми маємо запровадити повністю нову форму уряду, національна політика та суверенна влада жодною мірою не мають переходити до підданих. Місце, де живуть Ваші слуги, є землею імператора і ті, ким Ви правите, є імператорськими людьми. Як все це може стати приватною власністю? [Виходячи з цих міркувань, даймію просили імператора прийняти їх землі та просили щоб] уряд запровадив єдині правила щодо всіх справ — від адміністрування до військового обладнання, щоб всі в імперії, знатні і незнатні, повинні були підкорюватися єдиній владі. Таким чином, формально і фактично наша країна може почати займати місце серед всіх націй світу» [6, с. 142–143]. Отже, і громадяни, і земля Японії були визначені як власність імператора, якого просили взяти абсолютну владу над ними та суворо регулювати життя до кожної деталі. Відповідно, в країні, що націоналізувалася, було застосовано стару міфологію про божественне походження імператора як спеціальний об'єднувачий символ. Така політика була схожа на ідеологічні заходи, характерні для німецьких держав передімперського періоду. Проте в цьому випадку абсолютний монарх — імператор — виступав вже як символ національної єдності, а не адміністративна посадо-функція. Реформування політичної системи Японії передбачало не повернення до повноти повноважень імператора, що мало місце вже достатньо давно — в XIV сторіччі, а знаходження нового балансу між імператором та підданими.

Формування порядку денного політичних реформ здійснювалося правлячою групою за посередництва імператора Муцухито. В ранні роки Мейдзі імператор проголосив хартію, в якій було накреслено цілі Конституції 1868 року. Щодо цього урядовець Кідо

зауважував: «Імператор проголосив присягу з п'яти пунктів, поширену по всій імперії, окреслюючи, до якого результату має привести Конституція та спрямовуючи ідеї людей в одному напрямку. На початку хартії вказано: Цією хартією ми встановлюємо нашу ціль облаштування національного благополуччя на ширшій основі та створення конституції та законів. Це вело до ... скасування феодалських титулів та уніфікації поділеної національної влади. Чи не узгоджується все це з переважною точкою зору у великих державах усіх п'яти континентів?

Однак у просвічених країнах, хоча там і є монарх, він не має деспотичної влади. Люди всієї країни висловлюють свої об'єднані та гармонійні думки щодо державних справ, і вони організуються відповідним чином так, що уряд та урядовці виконують їхні [народу] приписи. З цієї причини всі, хто поважає бажання всієї нації та служить своїй країні з глибоким духом відповідальності, навіть за найбільшої кризи не роблять кроків проти волі народу. Для додаткової перевірки незаконних актів люди мають парламентських представників, чийм обов'язком є перевірка всього, що зроблено, а також контроль посадовців» [7, с. 143–144].

Як зазначав Кідо, метою життя кожного громадянина було збереження його природної свободи. Це означало, «здійснення прав та допомога державі, поділяючи з нею свої обов'язки». Права і обов'язки були «...викладені письмово, про що громадяни мають складати присягу». «Ці записи є тим, що ми зevamo законами. Ці закони походять від Конституції, оскільки Конституція є коренем кожної частини держави і ніщо не виходить за її рамки. З цієї причини кожна країна, що приходить до необхідності змінити Конституцію, надає цьому процесу найбільшої уваги та найретельнішого розгляду та з'ясовує всі побажання. ...Найретельнішої уваги має бути докладено для того, щоб вивчити внутрішні умови країни. Необхідно вивчити те, що виробляють люди, і, найважливіше, політика має відповідати рівню цивілізованості людей». У разі, якщо люди не є достатньо просвіченими, монарх має організовувати державні справи відповідним чином, не беручи до уваги неправильних бажань народу. Для Японії 1868 року це було тільки тимчасовим положенням, після якого слід було встановити режим, за якого парламент зможе ефективно здійснювати контроль над суспільством.

Іто Хіробумі, провідний політичний діяч, що наслідував політиці «тріумвірату Мейдзі» Кідо, Саїго і Окубо, артикулював цю

ідею в багатьох промовах, які він проголошував, будучи чотири рази переобраним прем'єр-міністром. Його погляди були в основному ідентичними до поглядів його попередників, проте деякі основні елементи стали ще більш твердими. Народ вважався сувереном влади, проте його влада була сконцентрована в руках імператора, який був символом народу та його справжніх інтересів. Підходи Хіробумі та його попередників різко відрізнялися від поглядів часів сегунату — «непросвіченого та неприйнятнього абсолютизму». У зв'язку з цим Іто писав: «Зараз я перейду до обговорення питань участі людей в урядуванні країною. Тільки під захистом закону можна забезпечити щастя нації і безпеку індивіда, а для досягнення цього люди можуть обрати своїх представників та наділити їх владою обговорювати закони з метою гарантування власного щастя та безпеки. Це, панове, забезпечується Конституцією, і я думаю, що ви погодитесь, що це є визнанням найбільш цінного права людей. В абсолютистській системі влади воля монарха стає його вказівкою, а його вказівка стає законом. Конституційній країні, однак, необхідне погодження асамблеї, що представляє народ. Очевидно, що вище право є неподільним, законодавча влада залишається в руках монарха та не передається народу. В той час як вище право поширюється на все і його дія є всеохоплюючою, законодавча та виконавча функції є без сумніву найважливішими. ... Права ці не можуть одночасно знаходитися в руках суверена та його підданих; але останні мають право брати участь у законодавчому процесі відповідно до положень Конституції. В країні з абсолютним правлінням думка монарха відразу стає законом; з іншого боку, в конституційній державі ніщо не може стати законом без погодження поглядів між монархом та його народом. Останній обирає представників, щоб вони, зустрівшись в означеному місці, здійснили волю монарха. Іншими словами, закон у конституційній державі є результатом гармонії ідей монарха та народу; але не може бути закону, якщо ці два суб'єкти не погоджуються один з одним» [8, с. 161–162]. Ці аргументи не є досить логічними, і Іто постійно втрачає послідовність. Проте японці, загалом, погодилися з таким підходом, що передбачає як святість імператора, так і всезагальну та всеохоплюючу участь народу. Як відзначав дослідник Карл Глюк, подібна аргументація була характерна і поширена в Японії періоду Мейдзі [9, с. 48].

Визначення Японії як нації передбачало сприйняття Західних суспільств, з яких була імпортована ця ідея, та втягувало

Японію в конкуренцію з ними. Гідність нації, престиж в очах основних груп населення визначалися як вища колективна цінність та стали предметом турботи для керівництва. Всі японські націоналісти відчували, що престиж Японії в той момент був заниженим. Вимушені зв'язки із Заходом демонстрували їм низьке становище їхньої країни — моральне та політичне, а також військове, технологічне та економічне. Таким чином, вони ставили перед собою завдання підвищити моральний та інтелектуальний рівень народу, тобто цивілізувати його. Загалом, модернізація неєвропейських країн не йшла успішно, поки їхні суспільства не відкидали свою «іншість» від європейської цивілізації, тобто можливість існування у відмінному моральному вимірі, який не передбачає схилення перед західною технологічною та економічною перевагою. Тому вимога публічно не носити кімоно (чи інші предмети одягу) означала, в першу чергу, можливість порівнювання себе з європейцями в одному вимірі, поза культурним контекстом. Тому «цивілізування» чи «європеїзація» зазвичай не означає відречення від власної культури і перехід до іншої, а є частковим усуненням відмінностей задля можливості входження на ринок західних країн, здобуття західної освіти та технологій. Саме стурбованість про національну гідність викликала появу заклику «Заможна держава/Сильна Армія». Іто Хіробумі писав про входження до кола великих держав: «Метою нашої країни від самого початку стало отримання серед націй світу статусу цивілізованої нації та досягати взаємного визнання законів та звичаїв між різними націями, що займають місце серед цивілізованих держав. ...Шлях, що лежить тепер перед Японською імперією, є прямим. Як правитель, так і піддані мають спрямувати свої зусилля на збереження спокою; піднесення статусу народу; захисту прав та забезпечення благополуччя кожного індивідуума; і, нарешті, демонструвати за кордоном гідність Японії, захищати та зберігати її гідність та незалежність». Та навіть більш амбітно: «З часів Реставрації [Мейдзі] метою нашого уряду було набуття переваги перед націями всього світу» [10, с. 171].

До кінця XIX ст. багато японців почали розуміти, що роль західних цінностей у модернізації Японії було переоцінено. Зокрема, Іто виступав на захист феодальної Японії та заперечував відсутність громадського національного духу в ті часи. Він зазначав, що японці «здобували моральну освіту найвищого рівня» протягом поколінь і століть: «Великі ідеали, запропоновані філософією та

історичними прикладами золотих часів Китаю та Індії, японізувалися у формі «хребта звичаїв», розвивалися та санкціонувалися постійним застосування кодексу бушідо протягом сторіч, демонстрували нам високі зразки моралі, суворо підтриманої щоденним життям освічених класів. Отже, як відомо всім, хто ознайомлений зі старою Японією, існувала освіта, що надихала досягнення стоїчного героїзму, рустикальної простоти та самопожертви, гідної Спарти, і естетичної культури та інтелектуального вдосконалення, гідного Афін. ... Ми наголошували на гармонійній комбінації всіх відомих досягнень розвинутої людини, і тільки з часу впровадження сучасної технічної науки нам довелося приділити більше уваги спеціальним технічним пристроям для гармонійного розвитку в цілому» [10]. Беручи до уваги приклад Російсько-Японської війни, Іто відзначав: «Людські зусилля, які було покладено під час останньої війни і були настільки помітними і здивували західні нації, не були, як можна подумати, продуктом нової цивілізації, але мали джерелом залишки стародавнього феодального самурайського духу. Якщо потрібні подальші приклади, ми можемо звернутися до кількості наших славетних воїнів та державних діячів, які залишали після себе роботи з релігійних і моральних тем, філософські трактати, так само як і чудові зразки каліграфії, малюнків та поезії, що майже не корелюється з діяльністю феодалів інших націй» [10, с. 191].

Проте успіхи Японії спостерігалися не тільки у військовій сфері, але, в першу чергу, в економічній. Успіхи Японії в бізнесі пояснюються особливим ставленням до економічної діяльності та основних фондів виробництва, що сформувалося під впливом традиційних підходів японської культури до власності та обов'язків людини. Володіння та управління бізнесом часто розглядалося як «патріотичний обов'язок». Зокрема, Байрон Маршал, автор книги «Націоналізм та капіталізм у довоєнній Японії», писав, що такі «професії альтруїзму та патріотичної відданості» з'являлися з «нудною» для американця регулярністю. Він відзначав, що незважаючи на традиційні уявлення про бізнесменів як «раціональних гравців», які можуть застосовувати ідеї для «виправдання» розвитку власного бізнесу, «цілком можливо, що японські лідери бізнесу були цілком відвертими в їх заявах щодо патріотичних мотивів» [11, с. 15–16].

Щоправда, іноді серед цих заяв лунав інший мотив, що також вважався цілком доречним. Це була любов до бізнесу як форми

мистецтва, бізнесу задля його самого, що ще в сімнадцятому сторіччі описав засновник майбутньої корпорації Мітзуї (вперше заснована в 1673 році). У 1908 році промисловець Сузукі Тосабуро признався в аналогічній пристрасі: «Я бізнесмен. Мені не цікаво борсатися в книгах чи картинах, чи у проживанні в розкішних будівлях. Моїм покликанням (яп. хонбун) є ведення бізнесу. Навіть якщо я втрачу капітал, який я інвестував у бізнес, я не буду жалкувати жодним чином, оскільки бізнес [загалом] все одно від цього виграє. Навіть якщо моя робота виявиться невдалою, досвід буде успадковано тими, хто піде після мене ...Як тільки створюється підприємство, суспільство від цього миттєво виграє» [11, с. 36–37].

Японський дух підприємництва продовжував існувати і далі. В 1935 році Гюнтер Штейн, який турбувався про стрімкий економічний розвиток Японії, так описував японського великого підприємця: «Він все ще лишається скромним маленьким працівником. Він працює він сходу до темноти в його нарізному заводі, який є найбільшим у Японії і, напевно, найкращим в усьому світі. Він носить робітничу синю робу; його руки маслянисті. Його три брати зараз працюють з ним. Разом вони є власниками їхньої фабрики, що коштує 3 млн йен і на якій працюють 260 чоловік. ...Зі спеціального фонду він дозволяє собі витратити не більше 200 йен (12 фунтів) в місяць, проте він рідко його торкається з метою, відмінною від освіти дітей. Він каже, що вважає фабрику не своєю власністю, а трастом, яким йому довірено управляти. Гроші його не цікавлять, вони не дають йому стимулу до роботи» [12, с. 22–23]. Етика ведення бізнесу в Японії сприяла становленню продуктивних відносин між працівниками та роботодавцем, а також до впровадження інновацій.

Таким чином, Японія для своєї політичної та економічної модернізації в XIX–XX ст. використовувала не тільки загальногромадянську риторичку з формування представницького уряду, але і виходила зі свого унікального базису, що складався з культурних традицій освіченості, відданості імператору, японського синтоїзму та адаптованих буддизму і конфуціанства. В подальших дослідженнях важливо акцентувати увагу на культурних чинниках модернізації Японії та її післявоєнної відбудови, а також описати специфіку модернізаційних культурних компонентів решти країн Азійсько-Тихоокеанського регіону.

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Самуель Хантингтон. — М: АСТ, 2003. — С. 214.

2. Eisenstadt S.N. Breakdowns of Political Modernisation / S.N. Eisenstadt. Social Change. Sources, Patterns and Consequences. — N.Y.: Basic Books, 1973. — P. 24–26.
3. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Имануил Валлерстайн. — М: Логос, 2004. — С. 174.
4. Berger Maria Claire. Sun Yat-Sen / Maria Claire Berger. — Stanford: Stanford University Press, 1998. — P. 132–134.
5. Greenfeld L. The Spirit of Capitalism. Nationalism and Economic Growth / Liah Greenfeld. — Cambridge: Harvard University Press, 2001. — P. 280–281.
6. Kido Koin. The Voluntary Surrender of Feodal Domains / Ryusaku Tsudnida, W. Theodore de Bary, Donald Keen. Sources of Japanese tradition. Vol. 2. — N.Y.: Columbia University Press, 1964. — P. 141–142.
7. Kido Koin. The Observations on Returning from the West / Ryusaku Tsudnida, W. Theodore de Bary, Donald Keen. Sources of Japanese tradition. Vol. 2. — N.Y.: Columbia University Press, 1964. — P. 143–144.
8. Ito Hirobumi. Speech on the Constitution / Ryusaku Tsudnida, W. Theodore de Bary, Donald Keen. Sources of Japanese tradition. Vol. 2. — N.Y.: Columbia University Press, 1964. — P. 161–162.
9. Gluk C. Japans Modern Myths: Ideology in the Late Meiji Period / Carl Gluk — Princeton: Princeton University Press, 1985. — P. 48.
10. Ito Hirobumi. Speech on the Restoratoion. / Ryusaku Tsudnida, W. Theodore de Bary, Donald Keen. Sources of Japanese tradition. Vol. 2. — N.Y.: Columbia University Press, 1964. — P. 170–195.
11. Marshall Byron K. Capitalism and Nationalism in Prewar Japan: The Ideology of the Business Elite, 1868-1941 / Byron K. Marshall. — Stanford: Stanford University Press, 1967. — P. 15–16.
12. Stein Gunter. Made in Japan / Gunter Stein. — London: Methuen, 1935. — P. 22–23.